

ВРЪЗКАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ КРАТКИ ХРОНИКИ С ВЛАХО-МОЛДОВСКИ И ВИЗАНТИЙСКИ СЪЧИНЕНИЯ ОТ СЪЩИЯ ЖАНР

Деница Петрова
Исторически музей, гр. Оряхово

Кратките хроники са широко разпространени в балканската книжнина през XVI–XVII в. До днес са известни шест български творби от този жанр, създадени въз основа на сръбски съчинения. Забелязват се интересни сходства при съпоставката им с късновизантийски и влахо-молдовски кратки хроники. Между текстовете не може да се търси пряка зависимост, но има ясна косвена връзка. В тях са отразени едни и същи процеси и събития, които повлияват историята на целия Балкански полуостров. В книжнината на балканските народи циркулират едни и същи продуктивни модели, макар да има разлики в степента на развитие на отделните жанрове.

Ключови думи: кратки хроники, исторически съчинения, балканска книжнина, Османски период.

Short chronicles are widespread in Balkan literature from the 16th and 17th centuries. Today we know of six Bulgarian works from this genre created on the basis of Serbian writings. There are interesting similarities when they are compared with some Late-Byzantine and Wallach-Moldavian short chronicles. There is no direct dependence between the texts, but the indirect connection is evident. In them, the same process and events which influence the history of the whole Balkan Peninsula are reflected. Identical productive models circulate in the literature of the Balkan peoples, regardless of the degree of development of genres.

Keywords: short chronicles, historical works, Balkan literature, Ottoman period.

Кратките хроники са продуктивен жанр в средновековната литература. Те проследяват историята по царства, започвайки от Сътворението и достигайки до времето, в което живее авторът или преписвачът. Традицията на текстовете има отворен характер и позволява книжовникът, който ги преписва, да добавя информация за съвременната си епоха. Във византийската (гръцка) книжнина са познати над 120 преписа на кратките хроники. Най-ранните са от XI в., но по-голямата част от тях датират от средата на XV до средата на XVII в. С развитието на жанра те се превръщат в кратки изложения на историята на отделни области и в този си вид продължават да съществуват и след падането на Византия под османска власт през 1453 г. Освен по-старите по структура

хроники, които проследяват световната история от Адам, се появяват нови, които разглеждат съвременни на автора случки, и списъци на сбор години между значими събития. Според съдържанието си византийските хроники са имперски (проследяващи историята на Византийската империя), императорски (даващи сведения за управлението на императори), местни (описващи събитията в отделна област или град) и хроники на османското завоевание (разказващи за периода на османската експанзия, в някои случаи и за времето непосредствено след нея) (Schreiner 1975–1979).

През 50-те или 60-те години на XIV в. се появява жанрът на сръбските летописи. Те се опират на византийската традиция и най-вече на втория славянски превод на *Хрониката* на Георги Амартол, т. нар. *Летовник*, направен в България през втората половина на XIV в. В *Летовника* е включено летописно съчинение, носещо заглавие *Сказаниѣ въкратцѣ соущимъ ѿ Адама до дньшнѣаго времени*. През 1347–1348 г. по поръка на цар Стефан Душан (1331–1355) на Света гора е направен препис на *Летовника*. През 50-те години на века на сръбска почва *Сказаниѣ ѿ Адама* е преработено и допълнено със сведения, обхващащи събитията до 1358 г. Изследователите поделят сръбските летописи на две групи – ранни (стари) и късни (млади). В първите се разглежда само сръбската история, а изложението достига до събитие от XIV в. При втората група летописи повествованието продължава до по-късни исторически моменти. Те представляват хронологичен списък на личности и важни събития, заимствани от други хроники. До днес са известни около 50 техни преписа (Тирковић 2008: 151; Стојановић 1927: XL–LXI; Трифуновић 1974: 129–132; Башић 1911: 196).

В българската книжнина са познати няколко кратки хроники – *Хилендарски летопис* от XV в.¹; *Беляковски*², *Висарионов*³, *Сарандапорски*⁴ и *Габаревски*⁵ от XVI в.; *Захариев*, чийто оригинал е изгубен и не може да се постави точна датировка. В основата

¹ В Сборник № 1/112 в Държавната научна библиотека „А. М. Горки“ в Одеса.

² В Сборник № 309 в Националната библиотека в София и препис от XVIII в. в Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ в София под № Cod. D. Slavo 17 (Милтенова 1989: 61-73).

³ В Апокрифен сборник № 49 в манастира „Николяц“ край гр. Бяло поле в Черна гора.

⁴ В Служебник № Е 543 в библиотеката на Националния музей в Сараево.

⁵ В Сборник със смесено съдържание № 415 в Държавната научна библиотека в Одеса.

им стоят сръбски по произход съчинения, ето защо особеностите на сръбските летописи се отразяват и в българските текстове.

Наблюдават се интересни сходства при съпоставката на българските кратки хроники и няколко синхронни на тях византийски съчинения от същия жанр, които според класификацията на Петер Шрайнер са от типа хроники на османското завоевание⁶: Хроника № 53⁷, проследяваща събитията от 1343 до 1574 г.; Хроника 54 за периода 1354–1520 г.; Хроника № 55⁸ за събитията от 1345–1538 г.; Хроника № 56⁹ за времето от 1453 до 1536 г. Между четирите кратки византийски хроники и съчиненията с български произход има значителни сходства. Общите моменти в тях са свързани не със самите текстове, а с описаните в тях исторически събития. В съчиненията с византийски и с български произход се говори за превземането на Галиполи, неточно датирано във византийските текстове към 1357 г., а в българските към 1359 г.¹⁰, падането на Солун, Смедерево, Кафа, Модон и Корон, завладяването на Цариград, разказва се за гибелта на Владислав Ягело (1434–1444) и за антиосманската дейност на Янош Хуняди (1407–1456). Освен споменаването на ключови моменти от османската експанзия, чието отбелязване не е задължително да показва зависимост между текстовете, в тях са описани и други събития, които навеждат на мисълта за връзка между съчиненията. В Хроники № 53 и № 54 е описано слънчево затъмнение през 1386 г., за което се говори във *Висарионовия, Сарандапорския, Беляковския и Габаревския летописи*. В Хроника № 55 е отбелязана Господнята пасха през 1459 г. Сведения за нея откриваме във *Висарионовия, Сарандапорския и Габаревския летописи*.

По-голямата част от преписите на Хроники № 53, 54, 55 и 56 произлизат от светогорските манастири. На същото място през XIV в. започва съставянето на сръбските кратки хроники. Вероятно контактната зона между българските, сръбските и

⁶ В следващите страници византийските хроники са обозначени с номерата, с които ги публикува П. Шрайнер.

⁷ Хроники № 53 и № 54 се съдържат в едни и същи ръкописи - Университет на Атина, Богословска библиотека № 33; Света гора, библиотека на манастира Ивирон № 176; Кеймбридж, Тринити колидж, № 0.2.36; Москва, ГИМ, № gr. 439; остров Патмос, манастир „Св. Йоан Богослов”, № 390; Париж, Национална библиотека на Франция, № gr. 1001; Париж, Национална библиотека на Франция, № gr. 2180.

⁸ Света гора, манастир „Св. Дионисий”, № 224; Света гора, манастир „Св. Дионисий”, № 324; Света гора, манастир „Дохиар”, № 127; Москва, ГИМ, № gr. 407.

⁹ Четири от преписите на хрониката са в същите сборници, в които са и копията на Хроника № 55. Петият ѝ препис е в ръкопис, съхраняван на Света гора, манастир „Св. Атанасий” (Великата Лавра), № 1092.

¹⁰ Крепостта Галиполи е превзета през 1354 г.

византийските летописни творби са светогорските обители. С няколко изключения, съчиненията от български, сръбски и византийски произход, в които е описан процесът на османската експанзия, датират към XVI в.

Кратките хроники навлизат като жанр във влахо-молдовската книжнина също през XVI в. Въз основа на чужди по произход творби в Молдова се създава собствена историко-летописна традиция. Най-ранните исторически съчинения са написани на славянски език и са известни в науката като славяно-молдовски. До момента са познати 12 текста от този тип. До днес са достигнали две кратки хроники, сродни с българските текстове от този жанр. Една от тях е известна под името славяно-молдовски летопис за 1359–1512 г. Той е познат по два преписа:

1) препис на Яцимирски – № 13.3.23. в библиотеката на Руската академия на науките в Москва, датиран около 1512 г. Съставен е в манастира Нямц, но за нуждите на Бисерикан (Грекул 1976: 13–15). Александър Яцимирски определя славяно-молдовския летопис като самостоятелно съчинение и го отделя от предхождащото го в ръкописа *Сказаніе въ кратцѣ соущимъ ѿ Адама до дньшнѣнаго времени*. След текста на летописното съчинение в преписа на Яцимирски има още няколко хронологични известия, изписани с бързопис вероятно от по-късен ползвател на ръкописа. Те се отнасят изцяло за молдовската история.

2) Букурещки препис – № 636 в библиотеката на Руската академия на науките в Москва, датиран към 1557 г. Особеност на преписа е, че обхваща само периода от 1359 до 1512 г. без добавените по-късни бележки. *Сказаніе ѿ Адама* не е включено в ръкописа (Грекул 1976: 15–16).

В основата на славяно-молдовския летопис стои сръбско съчинение. Сведенията за сръбската история са съзнателно съкратени, а последното летописно известие е дело на молдовския книжовник, очевидец на събитията (Яцимирский 1898: 76–84). Същинската хронологична част на славяно-молдовския летопис съдържа 21 хронологични известия.

Връзка с българските кратки хроники има и летопис за периода до 1490 г. в молдовски ръкопис от втората половина на XVI в., известен в науката като *Почаевски* или *Киевски*, писан в манастира Путна, днес в Националната библиотека на Украйна в Киев,

собрание Почаевской лавры, № 116. В същия ръкопис се съдържат единственият известен препис на *Българската анонимна хроника* от XV в., т. нар. *Путнянски I летопис*, както и молдовските по произход летописи на Макарий и Евтимий.

Текстологична съпоставка между славяно-молдовския и Почаевския летописи и четирите български съчинения – *Хилендарски*, *Габаревски*, *Сарандапорски* и *Висарионов*¹¹ – може да се направи само при летописните бележки, включени в молдовския летопис. Четири летописни известия, които са свързани изцяло с молдовската история, се срещат само в славяно-молдовския летопис. Може да се приеме, че те са добавени от книжовника, който е преписал ръкописа – извор за двата преписа. Като текст летописното съчинение се схожда най-много с *Почаевския летопис*, но в него липсват разночетенията, даващи информация за превземането на Солун и смъртта на Меджит бей.

Най-малко сходства славяно-молдовският летопис има с *Габаревския*. В българската кратка хроника не са включени бележките, които дават сведения за гибелта на Момчил, смъртта на цар Урош V (1355-1371), превземането на Солун и смъртта на Балша Зетски (Балша III Балшич, 1403-1421). Летописните известия за превземането на Търново и за поемането на властта от султан Мехмед II (1451-1481) липсват в *Хилендарския летопис*, като второто не е включено и в *Сарандапорския*. В него не се съдържа и известието на завладяването на Келия и Белград. Що се отнася до *Висарионовия летопис*, в него липсват бележките, описващи антиосманската дейност на Янош Хуняди. Като цяло славяно-молдовският летопис е най-близък до *Сарандапорския*. Може да се предположи, че *Сарандапорският*, *Висарионовият* и *Почаевският летописи* и ръкописът апограф на двата преписа на славяно-молдовския летопис имат общ архетип. Молдовското княжество е център на румъно-българското културно взаимодействие през XV в. (Бойчева 1987: 81–83), а манастирите Нямец и Путна са пряко свързани с българската книжовна традиция (Бойчева 1987: 93–94; Георгиев 1974: 73; Русев, Бойчева 1978: 55–56). Молдовските кратки хроники са синхронни с българските съчинения от същия жанр. Пряка зависимост между текстовете не може да се търси, но косвената връзка между тях е ясно забележима.

От изложените данни могат да бъдат направени следните изводи: през Османския период популярни са историческите съчинения, които дават сведения за общобалканската

¹¹ Беляковският летопис съдържа само 4 от летописните бележки, като текстът в тях не се схожда с другите анализирани съчинения. Кратката хроника няма пряка генеалогична връзка с другите български съчинения от същия жанр.

история. През XVI в. особено продуктивен жанр сред всички балкански народи стават кратките хроники. В тях успоредно се описва съдбата на различните източноправославни народности. Сред съхранените български, византийски (гръцки), сръбски и влахо-молдовски съчинения от този жанр няма дори два текста, които да се припокриват напълно, но в тях са отразени едни и същи процеси и събития, които повлияват историята на цялата византийска общност. В книжнината на балканските народи циркулират едни и същи продуктивни модели, макар да има разлики в степента на развитие на отделните жанрове.

Библиография

- Башић 1911*: Башић, М. Из старе српске књижевности. Београд: Штампариија Доситје Обрадовић, 1911.
- Бойчева 1977*: Бойчева, П. Молдова – центр румынско-болгарского церковного и културного общения в XV столетии. – *Etudes Balkaniques*, 1/1977, 83–97.
- Георгиев 1974*: Георгиев, Е. Търновската книжовна школа и нейното значение за развитието на руската, сръбската и румънската литератури. – В: Търновска книжовна школа. Т. 1. Международен симпозиум, Велико Търново, 11–14 октомври 1971. Съст. П. Русев. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий”, 1974, 61–78.
- Грекул 1976*: Грекул, Ф. А. Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв. Москва: Наука, 1976.
- Милтенова 1989*: Милтенова, Ан. Новооткрит „близнак” на Беляковския апокрифен сборник. – *Palaeobulgarica*, 3/1989, 61–73.
- Русев, Бойчева 1978*: Русев, П., Бойчева, П. Дело Евфтимия Търновского и развитие церковно-культурных институтов в Угровлахии и Молдове. – *Etudes Balkaniques*, 4/1978, 53–56.
- Стојановић 1927*: Стојановић, Љ. Стари српски родослови и летописи. Сремски Карловци: Српска краљевска академија, 1927.
- Трифуновић 1974*: Трифуновић, Ђ. Азбучник српских средњовековних књижевних појмова. Београд: Вук Караџић, 1974.
- Ћирковић 2008*: Ћирковић, С. Дометијанова просопографја. – Зборник радова Византолошког института, XLV/ 2008, 141–155.

ДЕНИЦА ПЕТРОВА

Яцимирский 1898: Яцимирский, А. И. Из славянских рукописей. Тексты и заметки. Москва: Университетская типография, 1898.

Schreiner 1975–1979: Schreiner, P. Die byzantinischen kleinchroniken. Vol. 1–3, Wien: WTIB, 1975–1979.